

Stefan Dmitruk

Teorie dotyczące powstania i początków prawosławnej parafii pw. św. Jerzego Zwycięzcy w Biłgoraju

Elpis 15/27, 147-151

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

TEORIE DOTYCZĄCE POWSTANIA I POCZĄTKÓW PRAWOSŁAWNEJ PARAFII PW. ŚW. JERZEGO ZWYCIĘZCY W BIŁGORAJU

THEORY OF THE CREATIONS ORTHODOX PARISH SAINT GEORGE IN BIŁGORAJ

STEFAN DMITRUK

DMITRUK.STEFAN@GMAIL.COM

Słowa kluczowe: Biłgoraj, Cerkiew prawosławna, diecezja chełmska, XVI wiek, Adam Gorajski, Zbigniew Gorajski

Keywords: Biłgoraj, Orthodox Church, diocese in Chełm, XVI century, Adam Gorajski, Zbigniew Gorajski

Parafia prawosławna pw. św. Wielkiego Męczennika Jerzego Zwycięzcy w Biłgoraju¹ nie doczekała się pełnej monografii naukowej. Poza ogólnym, popularnym i zawierającym błędy merytoryczne opracowaniem sporządzonym w 2009 r. przez byłego proboszcza parafii w Biłgoraju ks. Jarosława Biryłko, na przełomie XIX i XX wieku jej opisu podjęli się Rosjanie – E. Priwrodskij i Nikołaj Kotliński². Podobnie jak współczesne opracowanie, również tekst Priwrodskiego posiada pewną wartość naukową, jednak został napisany tendencyjnie i z błędami merytorycznymi³. W XX w. o prawosławnej, biłgorajskiej społeczności wzmiankował *Katalog Zabytków Sztuki w Polsce*, a szerzej pisali o niej: Ryszard Szczygieł i Wiesław Śladkowski, Dariusz Kupisz oraz Andrzej Gil⁴.

Na podstawie źródeł historycznych, które są związane z prawosławną parafią w Biłgoraju i dotrwały do naszych czasów należy stwierdzić, że dokumenty nie rozstrzygają kwestii dotyczącej początków funkcjonowania biłgorajskiej, prawosławnej społeczności. Biorąc pod uwagę wymienione pozycje można wyróżnić kilka teorii, które próbują wyjaśnić to zjawisko. Są to teorie: rosyjska, R. Szczygła, D. Kupisza oraz A. Gila. Stwierdzenia naukowe, dodatkowe opracowania oraz zastosowanie badania związanego z geografią historyczną (analiza położenia świątyni wyznań istniejących na terenie Biłgoraja w XVI – XVII w.) pozwalają podjąć próbę odpowiedzi na pytanie: czy prawosławni mieszkańcy Biłgoraja posiadali przed unią brzeską w 1596 r. swoją świątynię⁵.

Teoria rosyjska jest oparta o wniosek ks. Antoniego Ziniewicza z końca XIX w. W lutym 1891 r. na prośbę cerkiewnego Historyczno-Statystycznego Komitetu w Chełmie, ówczesny proboszcz w Biłgoraju przesłał opis dziejów kierowanej przez siebie parafii. „*Nie ma dokumentu, który ukazywałby nam czas budowy tej pierwszej*

ruskiej, drewnianej cerkwi, ale przechowuje się do dzisiejszych czasów poprzeczną belkę ze zburzonej w minionym stuleciu świątyni na której jest wyryty 1617 rok. Nie są znane powody, dla których został wyryty ten znak przez rzemieślników, czy jest to rok pierwszego założenia cerkwi czy początku jej remontu”⁶ – stwierdzał w swoim opisie ks. Ziniewicz. Na bazie opisu ks. Ziniewicza powstał artykuł, a następnie jego przedruk, który ukazał się w opracowaniu poświęconym historii cerkwi w dekanacie biłgorajskim⁷. E. Priwrodski wymienił w tekście poprzeczną belkę z wyrytą datą „1617”. Według Rosjanina belka świadczyła o tym, że świątynię wzniesiono nie wcześniej niż na początku XVII wieku⁸. Stwierdzenie ks. Ziniewicza i Priwrodskiego bezkrytycznie powtórzył w 2009 r. ks. J. Biryłko⁹. Podczas oględzin współczesnego budynku kościoła pw. św. Jerzego w Biłgoraju, nie natknięto się na wspomnianą przez ks. Ziniewicza belkę. Ponadto, wzmianka o istnieniu belki z datą „1617”, znalazłaby się we wspomnianym *Katalogu Zabytków Sztuki w Polsce*¹⁰, jako dość cenny zabytek, będący elementem drewnianej cerkwi. Zachowane wizytacje z XVIII i początku XIX w. oraz protokoły zdawcze parafii milczą na ten temat¹¹. W opisie wyświęconej w maju 1798 r. murowanej cerkwi unicki bp chełmski Porfiriusz Skarbek-Ważyński (1730 – 1804) nie wspominał o belce z wyrytą datą „1617”¹². Wobec powyższego należy stwierdzić, że takiego źródła materialnego nie było. W związku z tym zachodzi podejrzenie manipulacji faktami przez ks. A. Ziniewicza i niefortunnym powtórzeniem jego stwierdzenia przez Priwrodskiego, Kotlińskiego oraz ks. J. Biryłkę.

Oprócz wprowadzenia do obiegu naukowego czasu (niepoprawnej daty) powstania świątyni, ks. Ziniewicz w swoim opisie błędnie wiązał założenie parafii prawosławnej w Biłgoraju z Dymitrem z Goraja (właśc.

Korczak; ok. 1330 – 1400) i jego wnukami. Duchowny stwierdził, że Dymitr z Goraja był prawosławny oraz powiązał powstanie Biłgoraja z legendą o wspomnianym Dymitrze. Kapłan wnioskował, iż założenie Biłgoraja należy łączyć z panowaniem Zygmunta I Starego i Zygmunta Augusta Jagiellona, którzy prowadzili tolerancyjną politykę, co oznaczało zezwolenie na budowę cerkwi w Biłgoraju. Ks. Ziniewicz powiązał początki biłgorajskiej parafii z falą osadniczą nad rzeki Dunaj w XVI w.¹³. Wspomniany Dymitr z Goraja był niezmiernie wpływową osobą na dworze królów Kazimierza Wielkiego i Ludwika Andegaweńskiego¹⁴. Biograf możnowładcy – Kazimierz Myśliński – stwierdził, że Dymitr z Goraja oraz jego poprzednicy to prawosławni możnowładcy¹⁵. Według K. Myślińskiego jednym z warunków objęcia przez Dymitra z Goraja urzędu podskarbiego na dworze króla Kazimierza Wielkiego była zmiana wyznania. Konwersja z prawosławia na katolicyzm miała miejsce przed 1356 r. Gorajski, jako rzymski katolik, został pochowany w klasztorze franciszkanów w Zawichoście¹⁶. Ostatecznie legendę o Biłgoraju rozwił R. Szczygieł. Lubelski naukowiec jednoznacznie stwierdził, że miasto zostało założone przez Adama Gorajskiego „młodszego” (zm. 1602) na mocy przywileju lokacyjnego wydanego przez króla Stefana Batorego z 10 września 1578 roku¹⁷. Co za tym idzie również wniosek ks. Ziniewicza o zezwoleniu na budowę Biłgoraja przez królów Zygmunta Starego i jego syna – Zygmunta Augusta – nie ma racji bytu. Pozostaje do wyjaśnienia kwestia fali osadników nad Dunaju w XVI w. Oceniając to stwierdzenie należy pozostać ostrożnym, ponieważ nie ma wiarygodnych badań archeologicznych i historycznych dotyczących tematu osadnictwa w rejonie Kotliny Sandomierskiej, a tym bardziej w okolicach Biłgoraja.

D. Kupisz w artykule poświęconym Zbigniewowi Gorajskiemu (1596-1655) określił powstanie parafii unickiej w Biłgoraju na lata 40. XVII wieku¹⁸. Podstawą tego wniosku stały się dwa przywileje wydane przez Z. Gorajskiego dla biłgorajskiej parafii greckokatolickiej w 1648 r. i 1652 roku¹⁹. Autor biografii Gorajskiego nie wziął pod uwagę wcześniejszych sugestii R. Szczygła, że po założeniu miasta A. Gorajski „młodszy” „(...) zezwolił na wystawienie w obydwu miejscowościach (Soli i Biłgoraju – przyp. S. D.) cerkwi dla tamtejszych Rusinów obok istniejącego w Biłgoraju zboru kalwińskiego”²⁰. Najtrafniej określił założenie parafii w Biłgoraju A. Gil stwierdzając, iż parafia prawosławna powstała prawdopodobnie w XVI wieku, a na pewno istniała przed 1620 roku²¹.

Na podstawie teorii R. Szczygła i A. Gila oraz mapy, która odtwarza zabudowę miasta w XVI-XVII w. można pokusić się o nakreślenie początków prawosławnej parafii

pw. św. Jerzego Zwycięzcy w Biłgoraju. Jej powstanie należy łączyć z działalnością założyciela miasta – Adama Gorajskiego „młodszego”. Od momentu istnienia Biłgoraja, w mieście funkcjonowały obok siebie co najmniej cztery wyznania: kalwinizm, katolicyzm i prawosławie (zastąpione prawdopodobnie po 1596 r. grekokatolicyzmem) oraz wyznanie mojżeszowe²². Społeczność żydowska w Biłgoraju mieszkała od co najmniej 1597 roku²³. Należy zauważyć, że kalwinizm cieszył się poparciem zarówno Adama, jak i jego następcy – Zbigniewa Gorajskiego²⁴. Zbor kalwiński, ufundowany przez założyciela miasta, istniał od początku funkcjonowania grodu nad Ładą²⁵. Również nieliczna ludność ruska, obok Żydów i Polaków, zamieszkiwała Biłgoraj od początku jego istnienia²⁶. R. Szczygieł określił liczebność miasta na koniec XVI w. na 1 100 mieszkańców. W latach 30. XVII w. w Biłgoraju mieszkało ok. 1.400-1.500 osób²⁷.

Wobec braku literatury na temat osadnictwa ruskiego w Kotlinie Sandomierskiej i rejonie samego Biłgoraja, trudno odpowiedzieć na pytanie dotyczące pochodzenia ruskich mieszkańców miasta. Nasuwają się trzy możliwe hipotezy związane z tym zagadnieniem. Rusini mogli być osadzeni przez zasadźcę miasta z innych rejonów dóbr A. Gorajskiego, po drugie mogli przybyć wraz z falą osadniczą związaną z ruskim osadnictwem w rejonie dużych rzek²⁸. Trzecia możliwość to XVI-wieczny napływ osadników z rejonu Podkarpacia zasilony Rusinami – przesiedleńcami z rejonu Wołoszczyzny. Na korzyść ostatniej hipotezy teoretycznie przemawia teza związana z prawdopodobnym przekazaniem przez serbskich kupców ikony Bogurodzicy w końcu XVI w. Według ustnej tradycji, której nie udało się potwierdzić źródłowo, w biłgorajskiej cerkwi miała się znajdować napisana w bizantyjskim stylu ikona Bogurodzicy. Do Biłgoraja mieli ją przywieźć kupcy serbscy, którzy w 1580 r. przekazali ją miastu. Z pewnością ikona Bogurodzicy (prawdopodobnie Sokalska) trafiła do wzniesionej w 1797 r. cerkwi, o czym zaświadczał napis na miedzianej pozłacanej ryzie. Przed ikoną wierni składali różne wota w podzięce za otrzymane łaski²⁹. Należy podkreślić, że taką teorię wysunuli Rosjanie w latach 80. XIX w. Nie znalazła ona jednak potwierdzenia w zachowanych źródłach historycznych (wizytacjach z XVIII w.), w związku z czym budzą wątpliwości. Rosyjscy naukowcy w XIX w. usiłowali udowodnić ruskość, a w efekcie rosyjskość Chełmszczyzny, Południowego Podlasia i Roztocza oraz ich przynależność do Imperium Rosyjskiego³⁰.

Analiza polityki wyznaniowej A. Gorajskiego „młodszego” i jego stosunku do kalwinizmu może być wytułmaczeniem i argumentem dowodzącym, że prawosławna świątynia w Biłgoraju działała przed 1596 r. (zawarcie

unii brzeskiej). A. Gorajski był kalwinem i aktywnym protestanckim działaczem na terenie Lubelszczyzny i Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Gorajski popierał zawarcie antykatolickiego porozumienia prawosławno-kalwińskiego. W 1595 r. kalwiński synod toruński delegował Gorajskiego na spotkanie z kniazem Konstantym Ostrogskim (ok. 1526-1608). Jego celem miało być ustalenie warunków zjazdu teologów kalwińskich i prawosławnych. Taki zjazd miał miejsce w Wilnie w 1599 r. Strona kalwińska desygnowała A. Gorajskiego do zawarcia ugody z przedstawicielami strony prawosławnej³¹. Rok później właściciel Biłgoraja domagał się na sejmie obwarowania postanowień konfederacji warszawskiej³². Prywatnie A. Gorajski prowadził antykatolicką politykę w swoich dobrach. Po założeniu Biłgoraja w 1578 r. sfinansował zbudowanie zboru kalwińskiego w tym mieście, odebrał katolikom kościół w Rządzięcinie i urządził w nim zbor, zaś w Rzeszycy przed 1595 r. zorganizował kolejny zbor³³. Według A. Gila postawa antykatolicka w działalności A. Gorajskiego doprowadziła do zgody na wybudowanie dwóch prawosławnych świątyń w jego dobrach prywatnych – w Soli i Biłgoraju³⁴. Potwierdzeniem tego jest naukowa sugestia – niepoparta źródłami historycznymi – mówiąca, że kaplica rzymskokatolicka powstała ok. 1604 r.³⁵ Z kolei R. Szczygieł skłania się ku tezie, iż wspomnianą budowlę wzniesiono dopiero w 1624 roku³⁶. Należy zgodzić się z tą tezą, ponieważ przekonujące są ustalenia Piotra Flora – autora monografii poświęconej sanktuarium pw. św. Marii Magdaleny w Puszczy Solskiej. W opracowaniu P. Flor stwierdza, że nieznanymi z imienia rzymskokatolicki mnich rezydował na stałe w Biłgoraju w 1624 r., zaś dwadzieścia lat później oficjalnie Bracia Mniejsi Konwentualni przybyli do Puszczy Solskiej, czyli klasztoru położonego za Biłgorajem³⁷. Według P. Flora pojawienie się rzymskokatolickich zakonników wiązało się m.in. z sąsiedztwem i działalnością innowierców³⁸. Była to pierwsza rzymskokatolicka świątynia położona poza samym miastem³⁹. Drewniany kościół na terenie Biłgoraja wzniesiono dopiero z inicjatywy właściciela miasta – referendarza koronnego Stanisława Antoniego Szczuki – w latach 1703-1704⁴⁰. Omówione wydarzenia wskazują na możliwość pojawienia się prawosławnej świątyni w Biłgoraju pomiędzy 1578 r. (rok założenia miasta) a 1602 r. (data śmierci A. Gorajskiego).

Możliwe istnienie cerkwi przed 1602 r. potwierdza XVI-wieczny plan Biłgoraja, opracowany przez R. Szczygieła⁴¹ (zob. *Schemat planu m. Biłgoraja z XVII w.*) i jego analiza pod kątem geografii historycznej. Zgodnie z mapą ulica Cerkiewna stanowiła jedną z centralnych arterii XVI – XVII-wiecznego Biłgoraja, a cerkiew – wraz z zbo-

rem kalwińskim i bożnicą żydowską – była świątynią usytuowaną w obrębie miasta. Na XVI-wiecznej mapie nie ma świątyni rzymskokatolickiej. Świadczy to, podobnie jak wydarzenia związane z pojawieniem się takiej świątyni dopiero w XVII w., o zachwianej pozycji Kościoła Rzymskokatolickiego i prowadzeniu przez niego misji w Biłgoraju⁴². Topografia obiektów sakralnych w Biłgoraju jest dodatkowym argumentem potwierdzającym tezę, że ufundowanie, względnie początek budowy prawosławnej cerkwi miał miejsce pomiędzy 1587 a 1602 r. Również z punktu widzenia topografii wyznaniowej można potwierdzić współistnienie trzech wspólnot wyznaniowych w mieście nad Ładą.

O prawosławnej społeczności Biłgoraja sprzed przejścia parafii do Kościoła Greckokatolickiego nie zachowały się żadne wzmianki. Nie są znane okoliczności budowy i wyposażenie drewnianej świątyni, nie wiemy z ilu osób składała się parafia, ani jacy, z imienia i nazwiska, kapłani ją obsługiwali. Zagadką (poza wspomnianą ikoną przekazaną przez kupców serbskich) pozostają świętości, które adorowali prawosławni biłgorajanie w XVI stuleciu. Nie dysponujemy żadnymi źródłami, które umożliwiłyby odtworzenie życia parafialnego prawosławnych mieszkańców miasta nad Ładą z końca XVI w. Najwcześniejsza zachowana wizytacja z listopada 1743 r. tak opisuje biłgorajską świątynię: „*Cerkiew Bielgorayska (...) w ścianach y dachach dobra pod tytulem S. Jerzego. (...) Dzwonow na dzwonnicy trzy*”⁴³. Z powyższego cytatu wynika, że drewniana cerkiew posiadała dzwonicę. Czy świątynia została wyposażona w dzwony w okresie prawosławnym, czy też unickim trudno jednoznacznie stwierdzić.

Nie wiemy kiedy dokładnie społeczność prawosławna Biłgoraja przeszła do Kościoła Greckokatolickiego. Z całą pewnością nastąpiło to pomiędzy 1596 (data zawarcia unii brzeskiej) a 1620 r. Według ustaleń A. Gila greckokatolicki paroch o imieniu Stefan (pierwszy znany z imienia duchowny unicki w Biłgoraju) uczestniczył w lutym 1620 r. w dekanalnym zjeździe duchowieństwa, zwołanym do Szczebrzeszyna przez unickiego bp. chełmskiego Atanazego (Pakostę; 1619-1625)⁴⁴.

W wyniku przeprowadzonego badania należy stwierdzić, że parafia prawosławna w Biłgoraju funkcjonowała po 1578 r. Wniosek wysunięty przez A. Gila (patrz: wyżej) potwierdziła przeanalizowana literatura przedmiotu, pomocnicze źródła historyczne, topografia miasta w XVI w. oraz weryfikacja tez związanych z możliwym utworzeniem wspomnianej struktury cerkiewnej. Opracowanie na temat dziejów parafii w Biłgoraju między XVI a XXI w. czekają na badacza, który wykorzysta dostępny materiał źródłowy.

Przypisy

- ¹ W 2006 r. parafia pw. św. Jerzego Zwycięzcy w Biłgoraju została reaktywowana przez abp. lubelskiego i chełmskiego Abła (Popławskiego). Dwa lata później rozpoczęto prace nad wzniesieniem świątyni. Cerkiew będzie pomnikiem na pamiątkę po burzonych w 1938 r. prawosławnych świątyniach na terenie Chełmszczyzny i Południowego Podlasia.
- ² J. Biryłko, *Dzieje prawosławia w Biłgoraju*, „Wiadomości Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego”, 7-8/2009, s. 24-25; N. Kotlinski, *Spisok cerkiew i monastyrzej Cholmskoj Rusi (b. Lublinskoj i Siedleckoj gubernij) suszczestwowawszych do unii i wo wremia jeja*, Chołm 1913; E. Priwrodskij, *Istoriko-statisticzeskoje opisanije cerkiew i prichodow bielgorajskiego blagoczinija Cholmsko-Warszawskoj Jeparchii, g. Bielgoraj*, [w:] *Trudy cholmskiego istoriko-statisticzeskiego komitietu*, Warszawa 1892, s. 9-18; tegoż, *Istoriko-statisticzeskoje opisanije cerkwi i prichodow bielgorajskiego blagoczinija Cholmsko-Warszawskoj Jeparchii, g. Bielgoraj*, „Chołmsko-Warszawskij Jeparchialnyj Wiestnik” (dalej: ChWJW), 2/1892, s. 25-27. Pierwszą publikacją Priwrodskiego był artykuł, który ukazał się w organie prasowym chełmsko-warszawskiej diecezji – „ChWJW”. Artykuł omawiający dzieje prawosławnych parafii na terenie dekanatu biłgorajskiego weszły w skład wymienionego wyżej opracowania. Autor poniższego opracowania korzystał i porównał obydwa teksty. Aby nie powiełać odwołań, w dalszej części tekstu będę powoływał się na opracowanie zawarte w pracy zbiorowej.
- ³ Do podstawowych wad opracowania Priwrodskiego należy zaliczyć m. in.: oparcie wywodu o sporządzony przez ks. Antoniego Ziniewicza w lutym 1891 r. opis statystyczno-historyczny (zob.: Archiwum Państwowe w Lublinie [dalej: APL], Chełmski Zarząd Duchowny ([1848] 1875-1905; dalej: ChZD), sygn. 1290, k. 28-48), brak weryfikacji informacji związanych z parafią biłgorajską w oparciu o dokumentację, która znajdowała się w Muzeum Cerkiewno-Archeologicznym w Chełmie oraz w kancelarii Chełmskiego Zarządu Duchownego (m. in. zbioru po byłym Greckokatolickim Konsystorzu w Chełmie) oraz napisanie tekstu z perspektywy interesów politycznych władz rosyjskich (więcej o problemie zob.: S. Gawryluk, *Istoryczne pamjatkoznastwo Wołyni, Cholmszczyzny i Pidlaszszia (XIX – poczatok XX st.)*, Łuck 2008, s. 178-180).
- ⁴ *Katalog Zabytków Sztuki w Polsce. T. VIII, z. 3. Województwo Lubelskie. Powiat biłgorajski*, red. R. Brykowski, Z. Winiarz, Warszawa 1960, s. 1-2; D. Kupisz, *Zbigniew Gorajski (1596-1655) jako dziedzic Biłgoraja*, [w:] *Nad Tanwią i Ładą. Przyczynki do historii i kultury Ziemi Biłgorajskiej*, t. III, red. zb., Biłgoraj 2008, s. 21; A. Gil, *Prawosławna eparchia chełmska do 1596 roku*, Lublin – Chełm 1999, s. 174; W. Śladkowski, *W latach zaborów (1875 – 1918)*, [w:] J. Markiewicz, R. Szczygieł, W. Śladkowski, *Dzieje Biłgoraja*, Lublin 1985, s. 84. R. Szczygieł, *W dawnej Rzeczypospolitej (1578-1795)*, [w:] J. Markiewicz, R. Szczygieł, W. Śladkowski, *Dzieje Biłgoraja*, s. 12-64. Tekst znajdujący się w *Katalog Zabytków...* wprowadził do obiegu naukowego błędne dane dotyczące biłgorajskiej świątyni (obecnie kościoła rzymsko-katolickiego pw. św. Jerzego Zwycięzcy): „Dawna cerkiew wzmiankowana w 1759 r., Obecny budynek wzniesiony w latach 1790 – 1793 staraniem ks. Jana Ziniewicza, od 1919 r. kościół rzymsko-katolicki” (s. 2). Po raz pierwszy w źródłach historycznych cerkiew była wzmiankowana już w 1648 r. (zob.: APL, Księgi Ziemskie Lubelskie – Ingrossacje, sygn. 9/20792, k. 323 v.), początek budowy obecnego murowanego budynku kościoła miał miejsce po 24 maja 1789 r. a zakończył się przed 1798 r. W styczniu 1793 r. cerkiew wymurowano po okna, ale jej budowa jeszcze trwała. Występuje małe prawdopodobieństwo, aby zakończyła się w tym samym roku (APL, Chełmski Konsystorz Greckokatolicki [1525-1595] 1596-1875 [1876-1905; dalej: ChGK], sygn. 131, k. 371 v.; APL, ChGK, sygn. 135, k. 162; APL, ChGK, sygn. 137, k. 26). Ponadto Jan Ziniewicz nie pełnił funkcji greckokatolickiego proboszcza., lecz był wówczas wójttem biłgorajskim i starszym członkiem bractwa parafialnego (APL, ChZD, sygn. 1290, k. 38 v.; APL, ChGK, sygn. 137, k. 26).
- ⁵ W ostatnim czasie metodę analizy historyczno-geograficznej zastosował m. in. Bogumił Szady. Dzięki niej naukowiec z Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego dokonał analizy topografii świątyń prawosławnych, rzymskokatolickich, greckokatolickich oraz żydowskich funkcjonujących do końca XVIII w. w Chełmie (zob.: B. Szady, *Wspólnoty wyznaniowe w Chełmie do końca XVIII wieku*, [w:] *Chełm nieznan. Ludzie. Miejsca. Wydarzenia*, red. M. Karwatowska, Chełm 2009, s. 289-302).
- ⁶ APL, ChZD, sygn. 1290, k. 35 v.
- ⁷ E. Priwrodskij, *Istoriko-statisticzeskoje opisanije cerkiewi...*, s. 9-18.
- ⁸ Tamże, s. 10.
- ⁹ J. Biryłko, *Dzieje prawosławia w Biłgoraju...*, s. 24.
- ¹⁰ *Katalog Zabytków Sztuki w Polsce...*, s. 1-2.
- ¹¹ APL, ChGK, sygn. 106, k. 147 v. – 148; APL, ChGK, sygn. 110, k. 160 v. – 162; APL, ChGK, sygn. 112, k. 37-38; APL, ChGK, sygn. 124, k. 60-60 v.; APL, sygn. 127, k. 96 v. – 97 v.; APL, sygn. 131, k. 371 – 371 v.; APL, ChGK, sygn. 135 k. 162 – 163 v.; APL, ChGK, sygn. 137, k. 358 – 359 v.; APL, ChGK, sygn. 137, k. 401 – 401 v.
- ¹² APL, ChGK, sygn. 137, k. 26 – 29 v.
- ¹³ APL, sygn. 1290, k. 28 – 35.
- ¹⁴ Biogram Dymitra z Goraja zob.: (Red.), *Dymitr z Goraja (Ok. 1340-1400)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, tom VI, Kraków 1946, s. 61 – 62, zaś analityczna biografia możnowładcy zob. K. Myśliński, *Dzieje kariery politycznej w średniowiecznej Polsce. Dymitr z Goraja*, Lublin 1981.
- ¹⁵ Tamże, s. 55-56, s. 60.
- ¹⁶ Tamże, s. 74.
- ¹⁷ R. Szczygieł, *Lokacja miasta Biłgoraja i jego rozwój w okresie przed-rozbiorowym*, [w:] *Nad Tanwią i Ładą. Przyczynki do historii i kultury Ziemi Biłgorajskiej*, t. III, red. zb., Biłgoraj 2008, s. 6.
- ¹⁸ D. Kupisz, *Zbigniew Gorajski (1596 – 1655) jako dziedzic...*, s. 21. Z. Gorajski przejął na własność Biłgoraj po śmierci w 1602 r. A. Gorajskiego „młodszego”.
- ¹⁹ APL, Księgi Ziemskie Lubelskie – Ingrossacje, sygn. 9/20792, k. 322 v. i k. 323 v.
- ²⁰ R. Szczygieł, *W dawnej Rzeczypospolitej (1578-1795)*, [w:] J. Markiewicz, R. Szczygieł, W. Śladkowski, *Dzieje Biłgoraja*, Lublin 1985, s. 12.
- ²¹ A. Gil, *Prawosławna eparchia chełmska...*, s. 174.
- ²² D. Skakuj, *Zarys dziejów powiatu biłgorajskiego w latach 1867-1939*, Biłgoraj 2005, s. 25.
- ²³ R. Szczygieł, *Lokacja miasta Biłgoraja...*, s. 9.
- ²⁴ O działalności wyznaniowej Z. Gorajskiego i jego poparciu dla wyznawców kalwinizmu zob.: D. Kupisz, *Zbigniew Gorajski (1596-1655). Studium z dziejów szlachty protestanckiej w Małopolsce w pierwszej połowie XVII wieku*, Warszawa 2000, s. 130-159.
- ²⁵ A. Kossakowski, *Protestantyzm w Lublinie i Lubelskiem w XVI-XVII w.*, Lublin 1933, s. 86; D. Kupisz, *Gorajscy w XV – XVI wieku. Studium z dziejów awansu społeczno-politycznego rodziny szlacheckiej*, „Almanach Historyczny”, t. III, Kielce 2001, s. 36; H. Heitzmann, *Gorajski (Gorajski) Adam h. Korczak*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, tom VIII, red. zb., Wrocław-Kraków-Warszawa 1959, s. 281; D. Skakuj, *Zarys dziejów powiatu biłgorajskiego...*, s. 25.
- ²⁶ R. Szczygieł, *Lokacja miasta Biłgoraja...*, s. 9.
- ²⁷ Tamże, s. 9-10.
- ²⁸ O osadnictwie ruskim na terenie północno-wschodniej Małopolski oraz dorzeczy Bugu-rzeki Wieprz-Huczwy i Prypeci zob.: A. Gil, *Prawosławna eparchia chełmska...*, s. 36 i n.
- ²⁹ *Zamieczatielnija prawoslawnyja swiatyni w Cholmskoj Rusi*, Warszawa 1886, s. 12.
- ³⁰ S. Gawryluk, *Istoryczne pamjatkoznastwo...*, s. 436 i n.
- ³¹ R. Szczygieł, *Narodziny miasta*, [w:] J. Markiewicz, R. Szczygieł, W. Śladkowski, *Dzieje Biłgoraja*, Lublin 1985, s. 13; H. Heitzmann, *Gorajski (Gorajski) Adam...*, s. 281; D. Kupisz, *Zbigniew Gorajski (1596-1655). Studium...*, s. 22; A. Gil, *Prawosławna eparchia chełmska...*, s. 174; T. Kempa, *Wobec kontrreformacji. Protestanci i prawosławni w obronie swobod wyznaniowych w Rzeczypospolitej w końcu XVI i w pierwszej połowie XVII wieku*, Toruń 2007, s. 90, więcej na temat protestantyzmu w województwie lubelskim w XVI-XVII w. zob.: A. Kossakowski, *Protestantyzm w Lublinie i Lubelskiem w XVI-XVII w.*, Lublin 1933.
- ³² T. Kempa, *Wobec kontrreformacji...*, s. 182. Szerzej o współpracy prawosławno-kalwińskiej zob.: Tamże, s. 57-173.
- ³³ R. Szczygieł, *Narodziny miasta...*, s. 13; H. Heitzmann, *Gorajski (Gorajski) Adam...*, s. 281; D. Kupisz, *Zbigniew Gorajski...*, s. 22.
- ³⁴ A. Gil, *Prawosławna eparchia chełmska...*, s. 174.
- ³⁵ D. Kupisz, *Zbigniew Gorajski (1596-1655). Studium...*, s. 155; D. Kupisz, *Zbigniew Gorajski (1596-1655) jako dziedzic...*, s. 19; *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. I, Warszawa 1880, s. 227; *Katalog zabytków sztuki w Polsce...*, s. 227.

- ³⁶ R. Szczygieł, *Lokacja miasta Biłgoraja...*, s. 11.
- ³⁷ P. Flor, *Bracia Mniejsi Konwentualni w Puszczy Solskiej*, [w:] *Z dziejów sanktuarium św. Marii Magdaleny w Puszczy Solskiej*, Biłgoraj 2006, s. 17-18. Podobnie wnioskuje Danuta Kawalko (zob.: D. Kawalko, *Cmentarze województwa zamojskiego*, Zamość 1994, s. 22-24).
- ³⁸ P. Flor, *Bracia Mniejsi Konwentualni w Puszczy Solskiej...*, s. 17.
- ³⁹ Tamże, s. 26.
- ⁴⁰ R. Szczygieł, *Narodziny miasta...*, s. 65.
- ⁴¹ Tamże, s. 18-19. W tekście R. Szczygieł podkreśla, pomimo nadania mapie tytułu, że Biłgoraj miał taki sam układ urbanistyczny w XVI w.
- ⁴² Do prowadzenia misji oraz walki z innowiercami Kościół Rzymskokatolicki posługiwał się zakonami. Z tego powodu pierwszą rzymskokatolicką wspólnotą parafialną w Biłgoraju był zakon Braci Mniejszych Konwentualnych.
- ⁴³ APL, ChGK, sygn. 106, k. 147 v. – 148. W cytowanym tekście zachowano oryginalną pisownię.
- ⁴⁴ Imię biłgorajskiego parocha A. Gil ustalił w oparciu o spis unickich parochów z lat 1616-1620. Dokument znajduje się w Centralnym Państwowym Historycznym Archiwum Ukrainy we Lwowie (f. 201, op. 46, spr. 205, k. 67 – dane źródłowe za: A. Gil, *Chelmska diecezja unicka 1596-1810. Dzieje i organizacja*, Lublin 2005, s. 302). Spis duchowieństwa unickiego był wcześniej w aktach Chełmskiego

Duchownego Sądu, który znajdował się w dyspozycji Chełmskiego Konsystorza Duchownego w 1906 r. Z dokumentu korzystał na początku XX w. Fiodor Korałłow i w 1906 r. wydrukował w organie prawosławnej diecezji chełmskiej – „Chołmskiej Cerkownoj Żyzni” (dalej: „ChCZ”) – wykaz duchowieństwa poszczególnych protopopii (F. Korałłow, *Iz istorii Chołmskoj Eparchii*, „ChCZ”, 17/1906, s. 603). Dokument zawierał błędy w tłumaczeniu z języka cerkiewnosłowiańskiego na język rosyjski. Rosyjski edytor pominął, z przyczyn politycznych, wydrukowanie rejestru parafii położonych na początku XX w. w Austro-Węgrzech. Wykaz duchowieństwa rozpowszechnił N. Kotliński (N. Kotlinskij, *Spisok cerkwiej i monastyrej Chołmskoj Rusi (b. Ljublinskoj i Siedlecko gubernij) suszczestwowawszych do uni i wo wremja jeja*, Chołm 1913, s. 3). Do polskiej nauki właściwy wykaz wprowadził A. Gil (I. Skoczylas, *Sobory eparchii chełmskiej XVII wieku. Program religijny Slavia Unita w Rzeczypospolitej* [z języka ukraińskiego tłum. A. Gil], Lublin 2008, s. 125). Zjazdy duchowieństwa diecezjalnego organizowali biskupi w celu kierowania eparchią. W latach 1619-1620 spotkania w poszczególnych protopopiach (dziekanatach) zorganizował unicki bp. chełmski Atanazy (Pakosta) w celu wprowadzenia postanowień unijnych (A. Gil, A. Gil, *Chelmska diecezja unicka...*, s. 61, s. 157). Szerzej o działalności bp. Atanazego (Pakosty), jako zwierzchnika unickiej diecezji chełmskiej zob.: tamże, s. 61-66.

Stefan Dmitruk

Theory of the creations Orthodox parish Saint George in Biłgoraj

Summ The first attempts of the Orthodox church music reforms in Ruthenia. The activity of the I and II Commission (1652-1670) ary

The text is analysis of the theory beginning Orthodox parish in Biłgoraj in XVI century. Author analyzed city map of Biłgoraj. Study is related to the history of Orthodox diocese in Chelm.

Rozmiar artykułu: 0,7 arkusza wydawniczego